

В.Л. Комар

ПОЛІТИЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ВОЄВОДИ ГЕНРІКА ЮЗЕВСЬКОГО НА ВОЛИНІ У 1928-1935 рр.

Національна політика Польщі на Волині у міжвоєнний період несправедливо довго залишалася поза увагою істориків. Вперше її дослідженням зайнялися польські вчені, яким вдалося відобразити основні концептуальні засади, напрямки і етапи цієї політики [22; 23; 28]. У найновіших працях істориків Республіки Польща так званий волинський експеримент Г.Юзевського розцінюється як політика “польсько-українського порозуміння” [26, с.71; 29, с.145; 30, с.202-203]. Значний вклад у розробку даної проблеми внесли й українські історики [32; с.34]. Зокрема, М.Кучерепа стверджує, що суть волинської політики полягала у вихованні українців як лояльних, “відданих громадян Речі Посполитої” [32, с.20]. Вищезгадана проблема частково досліджувалася і нами під час написання кандидатської дисертації [33], окремі висновки з якої пропонуються у цій статті.

Для розуміння суті волинської політики вважаємо доцільним коротко охарактеризувати політичний портрет самого Г.Юзевського – непересічної особистості, талановитого математика, актора, художника, піаніста, державного діяча II Речі Посполитої, соратника Глави Польської республіки Ю.Пілсудського. Доля Г.Юзевського від народження і протягом тривалого періоду була тісно пов'язана з Україною. Відомо, що він народився у Києві у 1892 р. в сім'ї польського інженера – вихідця з Галичини. У 1909-1914 рр. Г.Юзевський навчався на фізико-математичному відділенні університету св.Володимира. В роки Першої світової війни молодий Генрік організував на території України осередок Польської організації військової (ПОВ), яка була створена з метою проведення диверсій у тилах російської армії і відіграла важливу роль у відновленні незалежності Польщі. Згодом, у 1920 р. за дорученням Ю.Пілсудського Г.Юзевський перебував на посаді віце-міністра військових справ в уряді С.Петлюри. Після відставки Ю.Пілсудського у 1922 р. Г.Юзевський оселяється на Волині як військовий осадник. Він брав безпосередню участь у підготовці травневого 1926 р. перевороту і приходу до влади режиму санації. Вже у 1927 р. Г. Юзевський очолює кабінет міністрів в уряді Польщі, а в травні – 1928 р. Волинську воєводську адміністрацію. Проведення “волинського експерименту” санкціонував сам Глава держави Ю.Пілсудський [15].

Концептуальні засади волинської політики були оголошені Г.Юзевським на з'їзді послів і сенаторів Безпартійного блоку Волині,

що відбувся 20 серпня 1928 р. в Луцьку. У своєму виступі воєвода звернув увагу на те, що „не бачить протиріччя між концепцією незалежної України і приналежністю польської Волині до Речі Посполитої” [17]. Програма Г. Юзевського полягала у створенні анклаву польсько-українського співжиття на Волині. На його погляд, це б відповідало інтересам як Польської держави, так і українського населення.

Конкретні напрямки втілення політичного експерименту були представлені Г. Юзевським у вигляді „Волинської програми” на конференції „кресових воєвод”, яка відбулася 2-3 грудня 1929 р. у Луцьку. В загальних рисах його погляди збігалися з концепцією державної асиміляції, яку пропонувалось розцінювати як „творчий процес взаємного проникнення польської і української культур” [7, с.161-169]. Методи реалізації програми обіймали комплекс заходів у галузі освіти, самоврядування, адміністрації, громадського життя і кооперації. Воєвода, зокрема, виступав прихильником широкого використання українців на службових посадах, а також за визнання рівних прав для громадян всіх національностей. Він пропонував виділити державні інвестиції, щоб поліпшити економічне становище населення Волині. У його планах передбачалось також замінити утраквістичні (двомовні) школи іншими типами навчальних закладів, які більш відповідали б регіональним особливостям краю. Згідно з задумами воєводи організації, створені на базі польсько-української співпраці, повинні були б заслуговувати на підтримку уряду Польщі, проте провідну роль у формуванні співжиття двох слов'янських народів відводилось панівній польській нації.

Виходячи з „Волинської програми”, у плани Г. Юзевського не входило формування українського національно-визвольного руху. Йшлося, передусім, про забезпечення інтересів польської держави. Вони полягали насамперед в інтегруванні Волині до Польщі. Для цього вважалося доцільним відокремити Волинське воєводство від впливів українського націоналізму з Галичини і комуністичної агітації з боку СРСР. Це, в свою чергу, мало забезпечити нейтралізацію національно-визвольного руху українців Волині.

Здійснення прометеївських* планів пілсудчиків передбачало перетворення західноукраїнських земель у „П'ємонт” національно-визвольних змагань всіх українців і його подальше використання в

*Прометеїзм – концепція східної політики уряду Польської республіки в період правління режиму санації. Ідеологи з оточення Ю.Пілсудського передбачали розпад Радянського Союзу і утворення залежних від Польщі маріонеткових держав Литви, Білорусі, України тощо.

інтересах польської держави [27, с. 112]. Насамперед це стосувалося Галичини і Волині. При виборі методів реалізації правлячі кола Польщі виходили з історичних і регіональних особливостей цих територій.

Згідно з даними урядової статистики за 1931 р. на Волині поляки становили від 10,3% у Крем'янецькому до 26,2% населення у Володимирському повітах. Домінуючою верствою на волинському селі були українські селяни – в середньому 77,1% [20, с.22]. В умовах абсолютної переваги українського населення „єдиним можливим засобом утримання цих земель від сепаратистських тенденцій”, на думку Г. Юзевського, „була державна асиміляція, що опиралась на давні вікові традиції польсько-українського співжиття на Волині” [10, с.56].

У червні 1930 р., повернувшись на Волинь після вимушеного відкликання у центральний апарат влади, Г. Юзевський приступив до втілення „Волинської програми”. Перші кроки його діяльності спрямовувалися на зміцнення Сокальського кордону як ідеологічного бар'єру між Галичиною й Волинню, штучно створеного польською владою. Це знайшло втілення насамперед у персональній політиці воєводи. Загрозою для Волині Г. Юзевський вважав сусідство Східної Галичини, де „панували австрійські традиції і воявоначий націоналізм – польський і український” [10, с.56]. Тому він недопускав на урядові посади осіб з цього регіону. З українського середовища воєвода добирав кадри з колишніх соратників С.Петлюри в уряді УНР, а серед них – П.Певний, С.Тимошенко, С.Скрипник [19]. Концентрація зусиль воєводи зосереджувалась на двох головних напрямках. По-перше, ліквідовувалися українські угруповання на Волині, які не визнавали польської держави. Так, у 1928-1930 рр. у Луцьку відбулося кілька гучних процесів проти діячів Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), в результаті ця партія до 1933 р. не проявляла політичної активності [29, с. 110]. Згідно з донесеннями воєводського уряду близько 85% українських кооперативів Волині знаходилися під контролем „Сельробу”¹. Це створювало перешкоди на шляху реалізації “волинського експерименту”. Прикриваючись піклуванням про здоров'я і життя населення Волині, адміністративна влада з 1 жовтня 1932 р. заборонила діяльність 124 українських кооперативів [2, с.2]. Це стосувалось також тих господарських осередків, які знаходились під впливом українських політичних партій Галичини. З подібних мотивів у 1928-1929 рр. було закрито близько 150 відділів української культурно-освітньої організації „Просвіта” [25, с.150].

¹ „Сельроб” — Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання, яке було утворене з ініціативи комуністів 10 жовтня 1926 р. Фактично ця партія була легальною надбудовою КПЗУ і найбільшим впливом користувалась на Волині і Холмщині.

Другим напрямком було створення на базі польсько-української співпраці нових форм суспільно-політичного життя на Волині. З цією метою наприкінці червня 1931 р. було засновано Волинське українське об'єднання (ВУО). На той час це була чи не єдина українська партія, що визнавала належність українських земель до Польщі [16]. Організована з ініціативи Г. Юзевського, вона мала відігравати провідну роль у реалізації його задумів.

У руслі проведення політики польсько-українського порозуміння у 1932 р. на базі зліквідованих "Просвіт" постали „Просвітянські хати”. Їм відводилась роль речників ідеології, закладеної у „Волинській програмі”. Аналогічною була ситуація в економічній сфері. З'явилися спільні польсько-українські кооперативи "Гурт" [12]. Вони підпорядковувались державній адміністрації Волині. Отже, перші кроки втілення політичного експерименту на Волині підтвердили наміри реалізації концепції прометеїзму на сході Польщі.

На початку 1935 р. розпочався другий етап ліквідації українських кооперативів у Волинському воеводстві. Від подібної акції 1932 р. він відрізнявся тим, що проводився на основі закону про кооперацію з 1934 р. Обмеживши діяльність РСУК територією Східної Галичини, правлячі кола „санації” добилися підпорядкування українських економічних установ з Краківського, Люблінського, Поліського і Волинського воеводств Польському кооперативному союзові в м. Варшаві [31, с.87]. Отже, українська кооперація на Волині формально перестала існувати.

Незважаючи на очевидний успіх проведених заходів, частину своїх функцій кооперація зберегла і фактично залишалась українською. Перейшовши у підпорядкування польської влади, кооперативи залишалися бастионами українського політичного руху, бо персонал цих закладів практично не змінився. Розчарування Г. Юзевського з цього приводу відобразилися у його звіті до МВС: „Кооперативи, котрі раніше належали до РСУК, а тепер до Польського союзу кооперативів, залишилися осередками політичної агресії зі Східної Малопольщі” [4, с. 16]. Таким чином, політичної мети при реалізації економічної політики на Волині не було досягнуто.

Паралельно з руйнуванням українського кооперативного руху проводилися заходи зі створення подібних підприємств на засадах „польсько-української співпраці”. Наприкінці 1935 р. на Волині функціонувало вже близько 100 кооперативів "Гурт". Вони повністю підпорядковувались місцевій воеводській адміністрації і значною мірою користувались позичками державного фонду. Незважаючи на

протекціоністські заходи уряду, як показують підрахунки польського історика Яна Кенсіка, борги спільного польсько-українського підприємства на початок 1936 р. складали 366 тис. злотих [26, с.116]. Політичні прагнення воєводи не завжди збігалися з об'єктивним характером економічних законів. Саме в цьому, на наш погляд, полягала основна причина невдалої економічної діяльності „Гурту”. Так, Г.Юзевському не вдалося створити надійний ґрунт для реалізації політики „польсько-української співпраці” на Волині.

Волинські села попадали під вплив українських партій Галичини не лише через мережу організованої кооперації, а й через розбудову громадських організацій. Г. Юзевський уважно стежив за проявами незалежного українського життя на Волині й не допускав до заснування філіалів галицьких організацій. У результаті адміністративних утисків тут перестали легально діяти такі товариства, як „Сільський господар”, „Рідна школа”, „Союз українок” та інші. Особлива увага приділялась культурно-освітньому товариству „Просвіта”. За даними воєводської адміністрації, у 1935 р. просвітницькою діяльністю на Волині займалося 478 осередків цього товариства [1, с.12]. Переважна більшість з них знаходилася під впливом УНДО, УСРП та інших партій Галичини. Їхня агітаційна робота спрямовувалась на відродження національної свідомості волинян. Це суперечило засадам „Волинської програми”, мета якої полягала у формуванні лояльних громадян Польської держави. Виховання національно-свідомих українців не входило в задуми воєводи. Тому для успішної реалізації власних концепцій він вважав необхідним ліквідувати ці національно-культурні українські інституції. Закриття читалень „Просвіта” на Волині збіглося з наступом на кооперацію. В результаті цілеспрямованої діяльності воєводського уряду на початок 1935 р. тут залишилось тільки 7 читалень товариства „Просвіта” [1, с.12]. Боротьбу польської адміністрації з українськими культурно-освітніми установами рішуче засудили галицькі депутати до парламенту, а також прометеївський часопис – „Бюлетень польсько-український” [13].

На місці повністю зліквідованих „Просвіт” створювались організації подібного типу, але на основі „польсько-української співпраці”. Вони виступали речниками ідеології, закладеної у „Волинській програмі”. Новоствореними організаціями опікувалося ВУО, а політичний контроль здійснювала воєводська адміністрація. Польсько-українські організації отримали назви: „Просвіт'янських хат” – на селі, а у виділених містах –

Міста в Польщі щодо територіального самоврядування поділялись на виділені і невиділені. До першої групи належали міста з населенням понад 25 тис. чол. На Волині виділені міста Луцьк, Ковель, Володимир.

„Рідні хати”. У 1935 р. на Волині функціонувало близько 80-ти „Просвітянських хат”, які підпорядковувались ВУО. Особливо інтенсивно опановувались ті місцевості, де перестали існувати осередки українського економічного товариства „Сільський господар”.

Наслідки політики в цій сфері болуче вдарили по українській просвітницькій праці, а також не могли задовольняти самого Г.Юзевського. „Рідні хати” не здобули належної популярності у громадян Волині. Їх не сприйняли місцеві поляки та ігнорувало українське населення. Розчарування і апатію, що охопили українців, використовували для посилення своїх позицій комуністи (КПЗУ). Значна частина національно свідомої української молоді за допомогою преси, книг та приватного листування намагалась не переривати контакти з галицькими товариствами, проте, в цьому плані існували серйозні перешкоди. Реалізуючи концепцію Сокальського кордону, польська влада не допускала українські газети на Волинь. Наражаючись на переслідування і арешти, волиняни ходили пішки за 30 км до сусідніх галицьких міст і постачали на Волинь українські національні часописи [11, с.406]. Наведені дані свідчать, що Г.Юзевському не вдалося повністю реалізувати намічені заходи в ідеологічній сфері, а також відокремити Волинь від політичних впливів з Галичини.

Необмежені можливості для ідеологічного тиску на українське суспільство відкривало опанування воєводою релігійним рухом православних Волині. Варто нагадати, що більшість українського населення сповідувала православний обряд, але серед представників вищого духовенства домінували росіяни. Втручання Г.Юзевського у справи православ'я мали, на наш погляд, щонайменше два завдання: по-перше, відмежувати православних Польщі від зазіхань Московської митрополії; по-друге, запровадити українську мову в церковних богослужіннях замість старослов'янської. Цим нейтралізувались проросійські впливи у релігійній сфері, а задоволення мінімальних потреб українських громадян щодо вживання рідної мови сприяло їх державній асиміляції. Саме завдяки Г.Юзевському ініціатива в релігійній сфері поступово перейшла від церковного елемента до світського. Здобувши за допомогою ВУО провідні позиції у релігійних організаціях Волині: товаристві ім. Петра Могили і „Братстві Чесного Хреста” в Луцьку, він впливав на формування релігійної політики [14, с.84]. Так, під тиском адміністративної влади єпархіяльне зібрання від 29 січня 1935 р. постановило проводити виголошення проповідей в церквах, навчання релігії у школах, а також заняття на місіонерських курсах українською мовою [4, с.19]. Проте, це рішення

наштовхнулось на відвертий спротив з боку російських священників і не було втілене в життя [3, с.90].

Особлива увага в реалізації “волинського експерименту” приділялась освітній політиці. Г. Юзевський розумів, що період навчання в школі є визначальним для формування свідомості майбутнього громадянина. Стан шкільництва у Волинському воєводстві, на погляд Г. Юзевського, був катастрофічним. Тут у 1933-34 навчальному році функціонували 1782 загальноосвітні школи, у тому числі 545 польських, 637 польських з українською мовою навчання, 539 утравістичних і лише 11 українських [1, с.31]. Слід нагадати, що це відбувалося в краї, де 77 % населення становили українці, а 14 % – поляки. Тобто лише 0,02% українських дітей навчалися в національних школах. Це свідчило про повне ігнорування освітніх потреб української меншини.

Подібною виглядала ситуація з працевлаштуванням українських вчителів. У 1933-34 навчальному році в середніх школах Волинського воєводства викладало 2637 вчителів польської національності, 447 українців і 220 – інших національностей [8, с.188]. У такій ситуації Г.Юзевський був переконаний, що недостатнє забезпечення освітніх потреб українців викличе новий наступ приватного шкільного товариства з Галичини – „Рідної школи”. Щоб попередити можливу експансію, воєвода сам розпочав нібито „українізацію” волинського шкільництва. Польські школи з українською мовою навчання, на його погляд, найбільш до цього підходили. Тут виховання українців у пропольському державницькому дусі поєднувалось з реалізацією мінімальних українських прагнень – вивчати рідну мову. Кількість таких загальноосвітніх шкіл за період керівництва Г.Юзевським Волинським воєводством з 1930 р. по 1934 р. зросла у півтора раза.

У 30-х роках відбувалася подальша централізація державного апарату та органів самоврядування в польській державі. Не обминув цей процес і Волинського воєводства. Відомо, що новий закон про самоврядування, схвалений Польським сеймом 28 березня 1933 р., передавав владу на місцях старостам та воєводам і звів роль самоуправних органів до дорадчих функцій. Ліквідовувались також гмінні збори^{*}, а їх повноваження покладено на державну адміністрацію. Органи місцевого самоврядування, так звані гмінні ради, повинні були формуватись на основі ступінчастих і відкритих виборів, проте в результаті чітко спланованої виборчої тактики і зловживань адміністративної влади

^{*} Гміна (громада) була найнижчою адміністративною одиницею територіального самоврядування.

більшість місць у повітових і гмінних радах здобули поляки. Домінуюча роль серед працюючого персоналу органів самоуправління теж належала представникам польського населення [18].

У результаті листопадних 1934 р. виборів понад 300 місць в урядах і радах гмін та повітів здобули військові осадники [4, с.46]. Органи самоврядування, які склалися переважно з поляків, визнавалися місцевим українським населенням як чужа окупаційна влада. Г. Юзевський вважав такий стан речей неприйнятним і виступав проти надання посад тим польським урядовцям, які відмовляються від співпраці з українцями [9, с.150]. Реакція воєводи не була проявом українофільських тенденцій, а лише сприйняттям реалій національних відносин на Волині. Він передбачав, що результати самоуправних виборів потягнуть за собою небажані для польської влади наслідки, бо відмежування українців від участі в місцевих урядах змусить їх до формування підпільних осередків ОУН чи КПЗУ. Наведені факти свідчать, що національний склад органів самоврядування не сприяв реалізації політики „польсько-української співпраці”.

Проведений нами аналіз діяльності воєводи Г.Юзевського у 1928-1935 рр. щодо реалізації політичного експерименту на території Волинського воєводства в економічній, культурно-освітній та релігійній сферах, дає підстави зробити висновок, що він проводився винятково в інтересах польської держави. Його метою була державна асиміляція українців краю та інтеграція Волині з Польщею. Шляхом забезпечення мінімальних потреб української меншини Г.Юзевський намагався усунути деструктивний елемент конфлікту між двома народами і виховати лояльних громадян держави. Його декларативні заяви про польсько-українське порозуміння розходилися з реальністю. Під керівництвом воєводи було ліквідовано українську кооперацію, читальні „Просвіта” і нещадно придушувались будь-які прояви національно-визвольного руху. Незважаючи на це, Г. Юзевському не вдалося ізолювати Волинь від політичних впливів з Галичини і реалізувати тим самим ідею Сокальського кордону.

1. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW), mf. 1800/1.

2. AAN, MSW, sygn. 1054.

3. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. 2870.

4. AAN, Urząd wojewódzki w Łucku, sygn 979/26.

5. Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (BUW), Dział Rękopisow (DR), akc. nr. 1549 [4] Materiały dotyczące województwa wołyńskiego w latach 1926-1938 zebrane przez Stanisława Stęmpowskiego.

6. BUW, DR, akc. nr. 1549 [6] Memorial Henryka Jozewskiego b. wojewody wołyńskiego w sprawie kierunkow polityki państwowej na Wołyniu, 1938

7. Madajczyk Cz. Materiały w sprawie polityki narodowościowej władz polskich po przewrocie majowym // *Dzieje Najnowsze* 1972 – Z 3 – S. 137-169
8. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko – ukraińskich – Warszawa, 1992. T. 1. – 317 s.
9. Jozewski H. Zamiast pamiętnika // *Zeszyty Historyczne* – Paryż, 1982 – T.60. – S 65-157
10. Józewski H. *Życie konspiracyjne* // *Karta* – Warszawa, 1991 – N 5. – S 47-84.
11. Макух І. На народній службі. Дітройт, 1958. – 628 с.
12. *Biuletyn Polsko – Ukraiński* (BP – U). – 1934. – 25 list
13. BP – U. – 1935 – 20 kwiet.
14. BP – U. – 1935. – 20 sierp
15. *Gazeta Polska* – 1930 – 5 czerw.
16. *Gazeta Polska* – 1931 – 30 czerw
17. *Przegląd Wołyński* – 1928 – 5 sierp.
18. *Wołyn.* – 1935. – 3 marca
19. *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 grudnia 1931 r. Polska.* – Warszawa, 1938.
20. *Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo Wołyńskie* – Warszawa, 1938
21. *Mały rocznik statystyczny* – Warszawa, 1935.
22. Вронський С. Соціально – економічні відносини на Волині напередодні Другої світової війни // *Укр. іст. журн.* – К., 1964. № 6. С. 62-69.
23. Chojnowski A. *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921 – 1939.* – Wrocław, 1979 – 262 s.
24. Chojnowski A. *Ukraina* – Warszawa, 1997. – 233 s.
25. Kęsik J. “Kordon Sokalski”. *Problemy pogranicza galicyjsko – wołyńskiego w latach 1921 – 1939* // *Studia z dziejów prowincji Galicyjskiej* – Wrocław, 1993. – S. 125-155.
26. Kęsik J. *Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego 1892 – 1981* – Wrocław, 1995 – 214 s.
27. Lewandowski J. *Kwestia ukraińska w II Rzeczypospolitej* // *Aneks.* – Londyn, 1982 – N 28. – S. 97-122
28. Mędrzecki W. *Województwo wołyńskie. 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych* – Wrocław, 1988. – 199 s
29. Olszanski T. – A. *Historia Ukrainy XX w.* – Warszawa, 1995. – 347 s.
30. Paruch W. *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudzińskiego (1926-1939).* – Lublin, 1997. – 424 s.
31. Pawluczuk Z. *Ukraińska spółdzielczość w Polsce do 1939 roku* // *Przegląd Wschodni.* – Warszawa, 1992/93. – Z. 4(8) – T II. – S. 861-872
32. Кучерена М. *Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919 -1939 рр.)* // *Україна – Польща: важкі питання.* – Варшава, 1998. – С.11-28.
33. Комар В.Л. *Українське питання в національній політиці Польщі (1935-1939 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07. 00. 02.* – Івано-Франківськ, 1998. 180 с.
34. Крамар Ю.В. *Політика державної асиміляції на Волині (1928-1938 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07. 00. 02.* – Луцьк, 1998. – 201 с.

Komar V.

H.JUZEVSKYY'S (GOVERNOR OF PROVINCE) POLITICAL EXPERIMENT IN VOLYN REGION IN 1928-1935

Author of this article gives his own viewpoint upon the Polish national policy in Volyn region, which was realised under the leadership of province governor H. Juzevskyy in 1928-1935. Political experiment of province governor was directed into the state assimilation of ukrainians by social, economic, cultural and educational methods. The so called policy of “polish-ukrainian understanding” didn't foresee awakening of national consciousness of ukrainian people and was carried out in the interests of Poland.